

múzeumőr

Szilágyi Lenke felvétele

BERÉNYI MARIANN

A BAKONY ÉS A BALATON-FELVIDÉK A SZENTENDREI SKANZENBEN

BESZÉLGETÉS H. CSUKÁS GYÖRGYI TÁJEGYSÉGFELÉLŐSSEL

THúsz évvel ezelőtt, 2000. szeptember 20-án Mádl Ferenc köztársasági elnök nyitotta meg a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum Bakony, Balaton-felvidék tájegységét, amely 27 új objektumon keresztül mutatja be ma is a régió kőépítkezését és életmódját. A Skanzenben ekkor még újdonságnak számított, hogy a tájegység a második világháború utáni évekig kitágította a bemutatni kívánt időszakot: a nyirádi vízimalom és molnárlakás a 19. század közepének, az 1754-ben épült nyirádi lakóház berendezése a 20. század közepének világát idézi meg. A két időszak között a térségben végbemenő változásokat három másik porta és annak berendezési tárgyai, melléképületei demonstrálják. A kádártai lakóház egy földnélkülivé vált, méhészettel is foglalkozó református család életébe enged betekintést az 1920-as évekből, a Mindszentkálláról származó épületegyüttes a Káli-medence szőlőtermelő, de kőfaragással is foglalkozó kispaszti gazdaságát reprezentálja, fölötte pedig a szentgáli lakóház méretes gazdasági építményeivel az erdőbirtokos kismesek 19. század végi életformáját eleveníti meg. A tájegység szakrális építményekben is bővelkedik: az óbudavári templom, a temető, a gyulafiratóti kálvária a kistáj római katolikus lakosságának vallási életére koncentrál, de olyan közösségi építmények is színesítik a képet, mint a köveskáli közkút és mosóház, valamint a tűzoltószertár. Bár a tájegység rendkívül rövid idő, mindössze három év alatt épült fel, az azt megelőző hosszú kutatómunka évtizedekre nyúlik vissza. Erről a munkafolyamatról kérdeztük a már nyugdíjba vonult H. Csukás Györgyit, aki tájegységfelelős muzeológusként egy személyben felelt azért, hogy a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban felépülő tájegység hitelesen rekonstruálja a Balaton-felvidék és a Bakony mára csak tájházakban, múzeumokban fellelhető falusi világait.

MC: A Skanzen tájegységei egyszerre kívánják bemutatni a népi építészetet, az életmódot, az adott területen élők megélhetési formáit, mesterségbeli tudását, szellemi hagyományait. Mindez egy muzeológustól meglehetősen széles körű és mélységű szakmai tudást követel, nem beszélve arról, hogy az épületek kiválasztása, felépítése, berendezése egészen más jellegű képességeket igényel a szakemberektől. Te néprajz szakot végeztél?

¶ Középkoros régésznek készültem, főképpen a faluásatások érdekeltek. A néprajz szakot azért vettem fel a régészet mellé, hogy a falusi életmódot, tárgyi kultúrát is alaposabban megismerjem, hisz városi lány vagyok.

MC: *Hogyhogy a néprajz mellett maradtál?*

¶ Miután az ELTE-n végeztem, visszamentem szülővárosomba, Székesfehérvárra, ahol régészként helyezkedtem el. Három évvel később, amikor férjhez mentem, Budapestre költöztem, és el kellett gondolkodnom a jövőmön. Ismertem annyira a régészek életét, hogy tudjam, a családdal nehezen lesz összeegyeztethető, főleg Budapesten. 1974-ben keresett meg Hoffmann Tamás, a Néprajzi Múzeum igazgatója, aki tanárom volt az egyetemen, és figyelemmel kísérte a pályámat. Ekkor még az 1972-ben önállósuló Szabadtéri Néprajzi Múzeumnak is ő volt az igazgatója, és a Bakony, Balaton-felvidék tájegységhez keresett muzeológust, ugyanis 1972-ben elment az előző tájegységfelelős, Takács Lajos. A döntésemben nagy szerepet játszott, hogy épp ezt a tájegységet kaptam meg: gyerekkoromtól szívemhez nőtt ez a terület. Hoffmann Tamás még azzal is kecsegtetett, hogy a bontások során esetleg régészeti feltárássra is sor kerülhet. Máig hálás vagyok neki ezért a lehetőségért, sosem bántam meg, hogy pályát módosítottam.

MC: *A Skanzen a budapesti Néprajzi Múzeum Falumúzeumi Osztályaként 1967-ben jött létre, csak 1972-ben vált önálló, országos múzeummá Szabadtéri Néprajzi Múzeum néven Szentendrén. Amikor elkezdted a munkát, már ki kellett járni Szentendrére, vagy még Budapesten voltak az irodák?*

¶ Pont abban az időben zajlott a változás. Pár hétig jártam csak be a Könyves Kálmán körúti épületbe, emlékképem sincs róla, én már a kijárók közé tartoztam. De csak egy évig, mert aztán jöttek sorra a babák: négy évig voltam otthon. Gyakorlatilag csak 1979-től tudtam teljes értékű emberként részt venni a munkában. Igaz, az első egy év is sokat számított, nagyon sokat voltam terepen, mindenhol jártam, ahol épületünk volt, részt vettem az épületkiválasztásban.

MC: *1970-ben fogadták el Hoffmann Tamásnak A Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre telepítési terve és épületjegyzéke című koncepcióját, amely akkor tíz tájegységet és öt tematikus egységet foglalt magába. Az elképzelés gazdaság- és társadalomtörténeti, népi építészeti szempontok mellett a lebontott és hitelesen újraképzett objektumokat a régiókra jellemző településszerkezeti modellekben kívánta bemutatni. Ez azt is jelenti, hogy 1974-re már több kutatásnak kellett*

Az óbudavári római katolikus templom, amelynek hiteles másolata épült fel Szentendrén
Fotó: Deim Péter / A Szabadiéri Néprajzi Múzeum Fotóára, SZNM MINÉA-D.16.751

A Bakony, Balaton-fei vidék tájegységben épülő római katolikus templom
Fotó: Deim Péter

A kereszt felhelyezése a templomtoronyra
Fotó: Deim Péter

megvalósulnia a területeden. Milyen állapotban volt a tájegység előkészítése, amikor megkaptad? Hogy vetted fel a fonalat?

- ¶ Ki kellett bogoznom, mire jutottak az elődeim, Csalog Zsolt és Takács Lajos. Mindent átolvastam, az összes kiszállási jelentést, a megbeszélések, bizottsági gyűlések jegyzőkönyveit, a tájegységből származó gyűjtéseket. A tájegység építészeti irodalma is elég gazdag volt. Átnéztem az OMF (Országos Műemléki Felügyelőség) falukutatói és szőlőhegyi kutatói anyagait, amelyekben bőven voltak felmérések, leírások.
- ¶ A tájegység, igaz, változó számú épülettel, de kezdetektől fogva részét képezte a koncepciónak Balatonvidék, majd Közép-Dunántúl megnevezéssel. A bemutatandó építmények alapján egyértelmű volt, mit akar képviselni: a kőépítkezést. Egész Magyarország területén ez volt az egyetlen olyan terület, ahol nemcsak dominánsnak számított a kőépítkezés, hanem a társadalom minden szintjén általános volt. Ezen belül két fő épülettípus, a füstökonyhás és a magasabb szintet képviselő szabdkéményes ház bemutatására törekedtek.
- ¶ Mivel folyamatosan módosult a múzeum telepítési koncepciója, ennek megfelelően a tájegységek is változtak. Először különálló tematikus egységek kialakítását tervezték, de később ezeket hozzácsapták az egyes tájegységekhez. A Bakony, Balaton-felvidékhez került a római katolikus szakrális építmények zöme, később vízimalommal és más közösségi épületekkel is gazdagodott a telepítési terv, sőt szőlőhegyi épületcsoport is tartozott hozzá. Mivel Hoffmann Tamás koncepciójának megfelelően immár nemcsak épületek bemutatásában gondolkodtunk, hanem a település szerkezetét is meg kellett jelenítenünk, szükség volt egy minimális lakóházszámra. Nálam végül négy porta, katolikus templom, közút, mosóház és tűzoltószertár idézi meg egy elképzelt falu központját. Az épületkiválasztás szempontjai a legelső, 1967-es koncepcióban még elsődlegesen építészeti kritériumokat tükröztek, de Hoffmann Tamás 1970-es koncepciótervében már egyenrangúvá váltak a társadalmi-gazdasági szempontok. Az épületek kiválasztásánál innentől nemcsak arról volt szó, hogy különféle épülettípusokat bemutassunk, hanem egyúttal a tájra jellemző életmódokat, gazdasági, társadalmi, szociális szinteket is láthatóvá kellett tennünk.

MC: *Amikor elkezdted a kutatást, milyen időintervallum bemutatását „írta elő” a koncepció?*

- ¶ A legkorábbi gyűjtési útmutató 1880 előtti, lehetőleg 18. századi épületek kiválasztását javasolta, azzal a kiegészítéssel, hogy igyekezzünk annak a legrégebbi

alakját meghatározni. A legelső bontásoknál aztán kiderült, ha meg is lehet határozni az építéskori állapotot, nem biztos, hogy lehetséges vagy érdemes azt megjeleníteni a múzeumban. Akkor a korábbi javaslat úgy módosult, hogy a hitelesen visszaállítható legkorábbi periódust mutassuk be. De nem volt ildomos a 20. századra, az első világháború utáni időszakra átnyúlni. A neveltetésünk is ilyen volt, az egyetemen a palóc kemencéről és füstöskonyháról mindent megtanultunk, de a rakott tűzhelyekről, csikósparheltekről, mászókévényekről, amelyekkel leggyakrabban találkoztunk a terepen, alig hallottunk. Éppen ezért az első bontásoknál ezekre nem is ügyeltünk annyira, az újabb tárgyakat be sem gyűjtöttük, mert annyira az élt bennünk, hogy egy korábbi periódust kell bemutatni. Ez a felfogás az idők során változott. Egyrészt a terepen szerzett tapasztalatainknak köszönhetően, másrészt a berendezési tárgyak megszerzésének lehetőségei is egyre inkább befolyásolták a bemutatás időszakának megválasztását. Az idő múlásával egyre kevesebb olyan adatközlőt találtunk, aki élt füstöskonyhás házban, főzött benne, egyáltalán, normális információkat tudott erről mondani. Az is világossá vált, hogy a vegytiszta építéskori állapotok rekonstruálása mellett ugyanilyen fontos az épületek változásának, a lakáshasználat állandó módosulásának nyomon kísérése, bemutatása. Így aztán egyre toltuk ki a korszakhatárt.

MC: *Hogyan nézett ki ez a gyakorlatban? Milyen épületeket örököltél, melyiket választhattad ki te?*

¶ Amikorra elkezdtem a munkát, négy döntő épület nemhogy ki volt választva, hanem három már le is volt bontva: az egész Szabadtéri Múzeum legelső objektuma a szentjakabfai olajütő volt, amit még megfelelő részletes dokumentáció nélkül szereltek szét, így ilyen rövid idő alatt ennek a hatalmas épületnek, bonyolult szerkezetnek a felépítésére nem vállalkozhattunk. Már az 1960-as évek végén kiválasztották a mindszentkállai, a szentgáli és a kádártai lakóházat. Kádártára akkor még nem mondták rá az áment, mert többen nem találták elég esztétikusnak. A kiválasztás ekkor még elsődlegesen építészeti, esztétikai szempontok alapján történt. Már ekkor összecsapott a két vélemény: melyik a fontosabb szempont, hogy megvan a ház teljes berendezése, amely olyan életmódot reprezentál, amire szükségünk van a telepítési tervben, vagy hogy építészeti nem kiváló a lakóház? Végül az első szempont kerekedett felül. A mindszentkállai, szentgáli lakóház bontásáról Csalog Zsolt részletes, jól dokumentált naplót vezetett, ami elégséges alapot nyújtott ahhoz, hogy az újraépítési javaslatait a későbbiekben módosíthassam.

- ¶ A három lakóházhoz kellett kiválasztanom még egy épületet. Nem volt egyszerű! Volt egy zsellér-, egy kismemesi, egy szőlőtermelő kisparaszti portám, kettőt református, egyet katolikus család lakta – miközben ide terveztük a katolikus szakrális emlékeket. Két ház füstökonyhás, a harmadik szabadkéményes. Milyen legyen a negyedik? Mi hiányzik építészetileg? Olyan épületet kellett találnom, ami katolikus, középparaszti életmódot reprezentál, és olyan épületszerkezetekkel rendelkezik, amellyel a többi ház nem. Ilyen szempontok mérlegelésével sikerült kiválasztani a nyirádi lakóházat, ami főnyereménynek bizonyult: datált, kereszt-mestergerendás, mellvéd nélküli, harántboltöves tornácos épület volt, amely egy közös udvar elején állt, és az építésétől, 1754-től a bontásáig ugyanannak a családnak a leszármazottai lakták. Az anyakönyvek és levéltári források vizsgálatával nyomon tudtuk követni a közös udvar kialakulását.
- ¶ Aztán a bontásokon szerzett tapasztalatok sorra megtréfáltak bennünket. A Mindszentházi házat gyönyörű törpeoszlopos, íves tornáca miatt választották ki, de a bontáskor bebizonyosodott, hogy átalakítása és bővítése előtt egy kéthelyiséges, harántboltöves tornácos ház volt. A kádártai házról is kiderült, hogy eredetileg harántboltöves tornáca volt. A tornácpilléreket rendszerint a közfallal szemben építették, itt kötötték össze harántboltívvvel a ház homlokzatával. Ha a szoba hosszú volt, az ereszt tartó gerenda meghajlott. Ilyenkor gyakran tapasztaltam a terepen, hogy a mellvédre állított faoszloppal támasztották alá. Kádártán viszont egy újabb kőpillért építettek a mellvédre a megroppant gerenda alátámasztására, és hogy a két kőpillér egyforma legyen, az eredetiről levésték a harántboltövet – ennek nyomai jól látszottak a bontási fotókon is. Talán épp emiatt érezték kevésbé esztétikusnak a kádártai lakóházat többen a vásárlási bizottság tagjai közül.
- ¶ Bár ezek a lakóházak még építészeti szempontok alapján lettek kiválasztva, mégis kiderült, hogy a füstökonyhás házak mindegyike pilléres, harántboltöves tornáccal épült, vagyis az eredeti koncepció szerinti felépítésük ismétlődésekhez vezetne. Így mind a Mindszentházi, mind a kádártai lakóház esetében az átalakítás utáni állapot bemutatására törekedtünk. A nyirádi ház mellett még számos gazdasági épület, présházak, közösségi építmények (közkút, mosó, tűzoltószertár, vásártéri céduelaház), szakrális objektumok (katolikus templom, kálvária, a temető sírjelei) kiválasztása, bontása várt rám.
- ¶ Amikor a tájegység megvalósítása végre napirendre került, a végső kiviteli tervek elkészítéséhez meg kellett állapítani minden egyes épület bemutatási korát. Ez határozza meg a berendezést is. Az utolsó három évben szinte minden előzetes újrabeépítési javaslatot, berendezési tervet revideálni kellett. Ha egyetlen építmény bemutatási korát megváltoztattuk, ez kihatott a többire is. A cél

Kálváriásor és keresztek a Bakony, Balaton-felvidék tájegységben
Fotó: Deim Péter

ugyanis az, hogy a két alaptípus, a füstökonyhás és a szabadkéményes házak átalakulásának különböző fázisait, egyúttal a lakáshasználat változásait is megörökítsük. Szerencsére akkorra már nemcsak átléphetünk az első világháborús korszakhatárt, hanem majdhogynem kívánalom volt, hogy menjünk el az 1940–1950-es évekig.

MC: *Arról a nyirádi lakóházról van szó, amely a legrégebbi épület, és amelynek berendezése az 1940-es évek végét idézi. Úgy tudom, ebben a faluban már akkor bevezették az áramot, hiszen a bauxitbányászat miatt korán modernizálták a települést.*

¶ Szándékosan választottam úgy a bemutatás idejét, hogy még épp a villany bevezetése elé essék, ami ennél a háznál később történt, mint a bányászlakásoknál.

MC: *Melyik épületet volt a legnehezebb berendezni?*

¶ Mindegyiket nagyon nehéz volt. Kádártához elég sok minden megvolt, mert berendezéssel együtt vásárolták meg a házat. Mivel az épület már évek óta lakatlanul állt, beázott, elég sok tárgy, a textiliák zöme elpusztult. De még tudtam a bácsi lányánál, unokájánál a berendezésre, családra vonatkozó információkat gyűjteni. Az 1754-ben épült nyirádi háznál először egy korábbi enteriőrt terveztem. Az 1940-es éveket választva viszont be tudtuk mutatni a bontáskori állapotot, amikor a füstökonyhát már mászókérményes melegkonyhává alakították. Ez azt jelentette, hogy a tárgygyűjtést újra kellett kezdeni. Mindszenthállánál az jelentett nehézséget, hogy már bontás előtt kiürítették a házat. Amikor gyűjteni mentem az örökösökhöz, nem nyilatkoztak. Semmit sem találtam a házhoz. Az elődeim nemigen értek rá tárgygyűjtéssel foglalkozni, a gyűjtött tárgyak nagy része is elpusztult, azonosíthatatlanná vált a Néprajzi Múzeumból való kiköltözés során. Mindszenthálla környékén pedig egyre nehezebben tudtam tárgyakat vásárolni, mert az 1980-as évekre divatba jött a Káli-medence, a beköltöző városiak összevásárolták mindent, felhajtották az árakat. A szentgáli berendezésnél a 19. század végét céloztam meg, egyszerűen azért, mert a millenniumi kiállításon is volt egy szentgáli ház, amelynek a tárgyai a Néprajzi Múzeumba kerültek. Ezek és Vajkai Aurél gyűjtései kiváló alapot jelentettek a berendezési terv elkészítéséhez. Bár a házban talált bútorokat bontáskor beszálították a múzeumba, a további tárgygyűjtő utak nem sok sikerrel jártak, miután Szentgálon senki sem akart megválni a felmenői hagyatékától.

MC: *Mi volt ennek az oka?*

¶ Szentgál szülőtte volt Lőrincze Lajos nyelvész. Vajkai Aurél néprajzkutató évekig gyűjtött a faluban, az első néprajzi monográfia is erről a kisnemesi településről jelent meg. Mindez annyira ráirányította a figyelmet a falu értékeire, hogy mindenki tisztában volt azzal, micsoda örökség birtokosa. Vajkai rengeteg tárgyat összegyűjtött a veszprémi Bakonyi Múzeum (ma Laczkó Dezső Múzeum) számára, sőt Veszprém megyében a hatvanas években komoly tájházhálózat is kialakult. Az én gyűjtésemmel egy időben készült el a szentgáli tájház. Egyszerűen kevés volt a 19. századból fennmaradt anyag (textília, kerámia, somhegyi üvegek, Herendi, városlödi keménycserép, porcelán, intarziás, spanyolozott, faragott bútor), ami volt, azt a családok erekléként őrizték. Általában azoktól tudtam vásárolni, akik beházasodtak, vagy örökségként maradt rájuk, és érzelmileg nem kötődtek a tárgyakhoz. Ők viszont semmit sem tudtak mondani a tárgyak eredetéről, használatáról. Vagy nagyon jól adatolt, de megszerezhetetlen tárgyakat találtam, vagy megszerezhetőket, információ nélkül. Így ráfanyalodott az ember arra, hogy hiteles másolatokat készíttessen, vagy régiségkereskedőktől is vásároljon.

MC: *Melyik megoldást választottad?*

¶ Minden megoldás szerepel a kiállításban. Végigjártam az összes régiségkereskedést Budapesten, Füreden, kijártam az ecseri piacra a tájegység építésének időszakában. Kaptunk kölcsön is tárgyakat intézményektől, és sikerült Vajkai Aurél hagyatékából is jelentős tárgyakat megvásárolni. A Néprajzi Múzeumtól megkaptuk a Millenniumi Néprajzi Falu szentgáli házából származó ágyat. Voltak tárgyak, amelyeket csak másolatban lehetett elkészíttetni (szentgáli levelesláda, templomi berendezés). Múzeumunk kiváló asztalosai megcsinálták a veszprémi múzeumból kölcsönzött dikó favázának másolatát, de olyan embert nem sikerült találni, aki a dikó három ágából készült szalmafonását el tudta volna készíteni. Számomra a tárgygyűjtés borzasztóan nehéz, időigényes feladat volt, sok keserű, sőt néha megalázó tapasztalattal. A kilencvenes évek végére már kialakult régiségkereskedő hálózatok működtek, sőt a Balaton-felvidéken mindenki népi bútorral akarta a nyaralónak megvett falusi vagy szőlőhegyi házát berendezni.

MC: *Mikor érzékelted ezt a drasztikus változást?*

¶ A hetvenes években alaposan bejártam a környéket. Az OMF számára végzett falu- és szőlőhegykutatásaim során fantasztikus tárgyakat, 18. századi bútorokat láttam a pincékben. Olyan is volt, hogy Csicsó környékén ingyen felajánlottak a múzeum számára egy pincét. A tulajdonosnak három különböző hegyen

Múzeumi látogatók a felépült tájegységben. Bal oldalt a kádártai, a mindszentkáljai és a szentgáli lakóház, középen a szentgáli mosó, mögötte az óbudaári templom

Fotó: Deim Péter

volt pincéje, miközben a szőlőjét mindenütt elvették. Csak a pincéi maradtak meg, azokból pedig egyet használt. Minek adózzak a többi után? – mondta. Mindössze négy évig voltam gyesen, ahogy újra dolgoztam, egyből rohantam vissza a területre, hogy folytassam a munkát. Megdöbbenve tapasztaltam, hogy már sok helyen városi nyaralók költöztek az épületekbe, semmi sem maradt abból, amit kinéztem, és amit a kutatási anyagomban leadtam. Jancsó Miklós hetvenes–nyolcvanas évekbeli filmjeinek köszönhetően egyre többen vásároltak a Káli-medencében és környékén házat, pincét.

MC: *Arra nem volt lehetőség, hogy a tárgyakat azonnal megvásárold? Vagy máshogy telt az idő a hetvenes évek első felében, mint később?*

¶ Egy évem volt, ennyi idő alatt nem ment át a Tudományos Tanácson egy ilyen vásárlás. Akkor azt hittem, hogy a szülési szabadságom után ott folytatom a munkát, ahol abbahagytam. Ki gondolta volna, hogy nem így lesz? De még mindig nem ez volt a legmarkánsabb változás. 1980 körül csatlakoztam a Káli-medencei kutató közösséghez, amelyet a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum néprajzosa, S. Lackovits Emőke szervezett. Máig ez jelenti a legnagyobb élményt néprajzi működésem során. Rendkívül színes társaság gyűlt össze a legkülönbözőbb helyekről: múzeumokból, egyetemekről, volt köztünk plébános, helytörténész, pedagógus. Mindenki más-más témát kutatott, de esténként mindig összegyűltünk, megbeszéltük a tapasztalatainkat, átadtuk egymásnak az információkat. Én ott főként bútorok, berendezés témában gyűjtöttem, ami jól kapcsolódott a múzeumi feladatomhoz. Nagyon nagy lehetőség volt ez, mert a múzeum már nem mindig tudott hosszabb kiszállásokat finanszírozni. Szentbékállán és Köveskálón laktunk, és akkor még annyira népszerűek voltunk a faluban, hogy rendszeresen meghívtak bennünket a helyiek vacsorára, eljöttek a konferenciáinkra, beépülhettünk a falu életébe. Tíz év múlva ez teljesen megváltozott. Szállást se nagyon tudtam szerezni, mert ismerőseim azt mondták, pénzt nem akarnak elfogadni, de a kiadott szobák után már adózniuk kellett. Féltek, feljeleníti őket valaki, hogy bejelentés nélkül adják ki nekem a szobát. Aztán egyre többen éltek turizmusból, és amikor megérkeztem, szinte könyörögve néztek rám, hogy most ne tartsam fel őket, mert rengeteg dolguk akad a vendégekkel.

MC: *Milyen falu fogadott, amikor először jártál gyűjteni a Káli-medencében?*

¶ Már akkor előregedő falvakkal találkoztam, az iskolák megszűntek, és rengeteg romos épület volt. Mindszentkállán állandóan romokat fotóztam, mert

a kőszerkezet akkor látszik, ha levedlett róla a vakolat. A régi élet keretei megszűntek, a hagyományos lakásbelsőkre, amiket nekem a Skanzenben meg kellett örökíteni, mozaikképekből lehetett csak következtetni. Sarkos berendezést, szentképekkel, búcsús emlékekkel telerakott szobát, szenes vasalóval vasaló nént a hagyományőrzőbb sváb falvakban láttam csak, de hát ebben a tájegységben nem volt német ház. (Ezt a hiányt a szőlőhegyi építményeknél szerettem volna pótolni.) A régebbi bútorok zöme már a szőlőhegyre vándorolt. Szinte csak olyan helyeken láttam eredeti elhelyezésben, használatban lévő 19. századi bútorokat, ahol elaggott, egyedülálló vagy lecsúszott emberek éltek. A sors fintora, hogy a 19. századi, Szentgál egykori jólétéről, magas szintű lakáskultúrájáról tanúskodó bútorokat is többnyire egyedül élő öreglegények elhanyagolt házaiban lehetett fellelni. Ilyen volt a múzeumba kerülő szentgáli ház is.

MC: *Mi volt az oka, hogy Szentgálon ennyi egyedülálló férfi élt?*

¶ Ez nagyszerű kutatási téma lenne. Ma is sok férfi él egyedül. Ugyanez volt Nyirádon is. Itt a két háború is közrejátszott: elvitték őket katonának, mire hazajöttek, elkelték a lányok. Szentgálon az is hozzájárult a férfiak elmagányosodásához, hogy a kismemesi eredetű családok tagjai rangon alul nem igazán házasodtak, nem vettek el se katolikus, se sváb lányt. Az egyik legjobb adatközlőm mégis olyan asszony volt, aki egy katolikus juhász lányaként egy ősi szentgáli kismemesi család sarjához ment feleségül. Tamás Károlyné Kiss Tóth Vilma kiváló önkéntes gyűjtő volt, rengeteg pályaművet, könyvet írt Szentgálról. Tavaly halt meg, és a szentgáli új művelődési otthont róla nevezték el.

MC: *Mikor derült ki, hogy megépülhet a Bakony, Balaton-felvidék tájegység?*

¶ 1996-ban egy tervtanácson hangzott el, hogy a millicentenáriumra készülve lehetőség nyílik egy új tájegység megépítésére a *Mindennapi élet az 1000 éves Magyarországon* program keretében. A Dél-Dunántúl és ez a tájegység került szóba. Miközben a Dél-Dunántúl (amely 2005-ben szintén elkészült) az egyik legnagyobb tájegységünk volt számtalan kistájjal, a Bakony, Balaton-felvidék kis méretűnek számított, legtöbb épülete már le volt bontva, így a rövid határidő és szűk költségvetés mellett a felépítése reálisabbnak tűnt.

MC: *1997-ben indult a beruházás, és 2000-re már elkészült a tájegység. Milyen jellegű problémát jelentett az idő rövidege és a költségvetés viszonylagos szűkössége?*

A kádártai lakóház az eredeti helyén, 1970

Fotó: Csalog Zsolt / A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Fotótára, SZNM MNÉA-F 5283

A kádártai lakóház egykori utcai szobai enteriőrje sarokpaddal, 1972
Fotó: Szabó Jenő / A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Fotótára, SZNM MNÉA_F15946

Enteriőr a felépült nyirádi vízimalomban
Fotó: Deim Péter

A felépült nyirádi vízimalom
Fotó: Deim Péter

A szentgáli kismemesi lakóház az utca felől a tájegységben
Fotó: Deim Péter

Enteriőr a szentgáli kismemesi lakóház kamarájában
Fotó: Deim Péter

- ¶ Folyamatos gondot okozott, hogy nem tudtuk elhozni minden esetben a lebontott épületek köveit. Egy példa: amikor a szentgáli lakóházat bontották, 43 ezer forintért vették meg az épületet, de a kőépület teljes fa- és kőanyagát már 1970-ben félmillió forintért szállították Szentendrére. És ez csak 160 köbméternyi kő volt, a nyirádi malomnál már 300-zal számoltunk. A kőszállítást a későbbiekben már nem lehetett finanszírozni, a bontott kőanyagának csak kis részét hoztuk el mintának. Az 1990-es évekre a kőbányák zömét bezárták, így csak bontásból lehetett követ beszerezni. De ezek szállítása is nagyon költséges volt.
- ¶ Ugyancsak nehézséget jelentett, hogy több, korábban kiválasztott építmény nem volt megszerezhető. A köveskáli mosó, közkút, tűzoltószertár műemléki védettséget élvezett, 1990 után egyébként sem akadt olyan település, amely a közösségi, szakrális emlékeitől megvált volna. Ezekben az esetekben hiteles másolatok építéséről határoztunk. A kálvária kiválasztása sokáig húzódott, mert a stációsor kialakítását mindig a terep adottságai határozzák meg, és sokáig nem tudtuk, hol épülhet meg pontosan. Végül a gyulafrátóti kálvária másolatának elkészítése bizonyult a legjobb döntésnek, itt viszont a bádogképek pótlása állított kihívás elé, mert ezek a környéken sehol sem maradtak meg a vasgyűjtési akciónak köszönhetően. Végül Baranyában találtunk megfelelő bádogképeket, amely alapján a másolatok elkészülhettek. Az utolsó percig kérdéses volt, találunk-e fészületet a templom elé és a temetőbe. A vidék összes kőfaragóját végigtelefonáltuk arra gondolva, hogy a temetőkben ők végzik az esetleges bontásokat. Végül így jártunk sikerrel!

MC: *Hogyan találtak olyan szakembereket, mestereket, akik képesek voltak ezeket az épületeket, másolatokat hitelesen módon, eredeti technikával elkészíteni?*

- ¶ Ez a tájegység volt az első, ami az után épült fel, hogy megszűnt a múzeum saját kivitelező csoportja, és egy tender keretében döntötték el, ki lesz a kivitelező. A nyertes cég számtalan alvállalkozóval dolgoztatott, akik közül sokan nem találkoztak még hasonló feladattal (például nem készítettek még sárba rakott kőfalat). Mivel kötött költségvetéssel dolgoztak, nem fért bele, hogy drága kőanyagot hozzanak a Balaton-felvidékről, így dunabogdányi robbantott andezitet használtak, aminek nincs köze a rétegesen fejtett és darabolt mészkőhöz. Mit tudtam csinálni, miután nem volt elég így sem az eredeti kőanyag? A bogdányi kövek a házfalakba, a vakolt felületek mögé kerültek, az eredetiekből pedig a látható kőkerítések, falfelületek épültek fel. (A később épült tájegységeknél ezt a problémát már sikerült kiküszöbölni.) Nekünk a kilencvenes évek végén körülbelül az volt a választási lehetőségünk, hogy két épületet

H. Csukás Györgyi bemutatja a 2000-ben tartott Néprajzi Vándorgyűlés résztvevőinek az újonnan megnyitott tájegységet, Kósa László és K. Csilléry Klára a mindszentkállai lakóház előtt
Fotó: Deim Péter

építünk-e fel eredeti anyagból, vagy egy egész tájegységet kompromisszumokkal. Nagy kihívást jelentett (és jelent ma is a felújításoknál) a tájegységben domináns zsúptetők készítése. Itt két évre előre kell tervezni, mert el kell vettetni a megfelelő rozstot, amelyet majd kézzel kell learatni, kicsépelni. Az akkori finanszírozási rendszer ezt nagyon megnehezítette. Persze azért értek bennünket pozitív meglepetések is, például amikor a nyirádi házhoz olyan ácsok érkeztek, akik még tudtak bárdolni.

MC: *Hogyan tudtátok elkészíttetni a nyirádi vízimalom 19. század közepét idéző, működőképes szerkezetét ilyen körülmények között?*

¶ A nyirádi malom szerkezete rekonstrukció, mert azt a 19. század közepi, két keréssel üzemelő állapotában állítottuk helyre. Az egyikhez szítás, a másikhoz parasztra járó kőjárat tartozott. A nemrég elhunyt Wöller István malomkutató instrukciói alapján korábban megvásároltuk a hasonló, kétkerekű nagyteveli malom fogaskerekeit. Ezek szolgáltak mintául a másolat elkészítéséhez. A malomszerkezetet Márton László gyergyószentmiklósi mérnök és csapata készítette el rendkívül rövid idő alatt, ők a rendszerváltás után egy sor malmot tettek működőképessé Erdélyben. A megnyitó előtti napokban szerelték össze Szentendrén.

MC: *Mi volt a legnagyobb sikerélményed a tájegységgel kapcsolatban?*

¶ Hogy egyáltalán elkészült, még hozzá határidőre. Jó volt látni, ahogy nőtt ki az egész falu a földből, az ugyancsak növekvő templomtoronyból lenézni, és felülről belátni az épülő házakba, figyelni, ahogy a szarufákat fölhelyezik. Jólesett a kollégák segítőkészsége, az utolsó időszakban szinte mindenki a fedélzeten volt, sőt még más intézményekből is üzentek barátok, jöhetnek-e segíteni. Csofálatos volt a megnyitó is, amikor zászlók, falutáblák alatt özönlöttek a Veszprém megyeiek a múzeumi faluba. Sajnos a házak egykori lakói közül már senki sem élt, magam is csak a nyirádiakat ismertem.

MC: *Arról még nem beszéltünk, hogy ekkor már hivatalosan nem a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum munkatársa voltál, hanem a Magyar Tudományos Akadémia Néprajztudományi Intézetének etnográfusaként dolgoztál.*

¶ 1994-ben elmentem a Skanzenből. Amikor a Bécs–Budapest-világkiállítást tervezték, felmerült, hogy felépítik ezt a tájegységet. Amikor lefűjták a világkiállítást, az utolsó reményem is elveszett, hogy a tájegység valaha is felépülhet. Úgy

éreztem, ha nem váltok, eltöltök itt egy életet a nagy semminek, és látom, miként korhadnak szét a begyűjtött tárgyak és a lebontott épületek. Mit mondok, ha az életemmel el kell számolni? Miért voltam muzeológus, ha mindabból, amiért dolgoztam, semmi sem valósul meg? Ekkor igent mondtam az MTA Néprajztudományi Intézetében egy OTKA-támogatással folyó kutatásba való bekapcsolódásra. Egyes iparágak árszabásait gyűjtöttem össze tematikus kötetekbe.

MC: *Mi fogadott a múzeumban, amikor visszatértél? Akkor épp hogy elkezdődött a Skanzen modernizációja. Már épültek az új raktárak, de az irodák még a mostani Csilléry Klára Oktatóközpontban voltak, a műtárgyakat barakkokban őrizték, a lebontott épületeket pedig sokszor alig védte valami.*

¶ Nagyon kemény időszak következett a tájegységfelelős muzeológusra és építészre, Buzás Miklóstra egyaránt. Miközben már zajlott az alapozás, építés, még a terepen is felméréseket végeztünk. A köveskáli mosó például csak akkor vált pontosan színtezhetővé, felmérhetővé, amikor a millenniumra készülve a helyszínen felújították, medrét kitisztították: pár hónappal az új tájegység nyitása előtt. Miklóst az új raktárak építése, a depók költöztetése is lefoglalta, miközben állandóan ellenőriznie kellett az építést. Még nem épült fel az a helyiség, ahol modellezhetjük volna a berendezéseket, sőt akkor zajlott a depók átszállítása a mai helyükre a múzeumon belül. Előfordult, hogy nem találtuk meg a hatvanas években lebontott objektumok épületelemeit, vagy már használhatatlannak bizonyultak, és másolatot kellett róluk készíteni. Mindemellett el kellett engedni költségvetési okokból olyan, számomra fontos objektumokat, mint a szőlőhegyi építmények.

MC: *A Szabadtéri Néprajzi Múzeum korábbi gyakorlatát teljesen megváltoztatta ennek a tájegységnek a felépítése, alapvetően akkor kezdődött el az a szemléletváltás, amelynek köszönhetően kialakultak azok a módszerek, amelyek miatt példaértékűnek tekintjük a Skanzent. Melyek voltak a főbb csomópontok, amik történelmi változást idéztek elő a múzeum életében?*

¶ Megtanultuk, hogyan kell szoros határidőre elvégezni a feladatokat, rövidre zárni a vitás kérdéseket, egyértelművé tenni a célokat, hogyan kell tendert kiírni, külső cégekkel együttműködni. Nagy szerepe van a tudományos tanácsnak, amikor mindenki elmondhatja az előterjesztésekhez a véleményét, kérdéseit, ötleteit. Most már ezeken az üléseken mindig ott vannak a közművelődési kollégák is, akik rákérdeznek, mit lehet mindebből a múzeumpedagógusoknak kihozni?

H. Csukás Györgyi az óbudavári templom előtt 2007-ben
Fotó: Káldy Mária

Ha hallgatom az ő felvetéseiket, én is másként gondolkodom, sokkal inkább beépítek olyan tárgyakat, lehetőségeket a berendezésbe, felkutatok olyan családtörténeti adatokat, amelyeket ők később ki tudnak bontani. Ez már persze korábban is felvetődött, de nem olyan erősen, mint a későbbi tájegységek megvalósítása során. Nálam még elég volt, ha azt mondtam, itt a mosó, mutassuk be a mosást! Vagy a kádártai háznál: ebben egy hadirokkant, föld nélküli ember élt, aki méhészkedett, fűrt-faragott, szalmakasokat kötött, lehet majd méhészeti és egyéb bemutatókat tartani... Most a kádártai lakóháznál, egykori lakója első világháborús katonai szolgálatára, sebesülésére építve színészek elevenítik meg a Nagy Háború hatását az otthon maradtakra. A szentgáli lakóházban milyen érdekes lenne a Millenniumi Kiállítás Néprajzi Falujába látogató szentgáliak benyomásait felidézni baráti borozgatás közben! – kár, hogy ez az évforduló már elmúlt...

¶ A Bakony, Balaton-felvidék tájegység megnyitásakor voltak ugyan egyes helyiségekben tematikus kiállítások, de alapjában ez még a korábbi tájegységekhez hasonló, hagyományos, enteriőrökre alapozott kiállítás, amelyben a látogató csak a katalógusból tájékozódhat az egyes objektumokról. Ma már elvárás, hogy az enteriőrök mellett legyenek kiállítások, interaktív elemek, audiovizuális eszközök is – ezzel külön szakemberek foglalkoznak. Mi még nem ebben a szemléletben nőttünk fel, emlékszem, az udvarok eldugott helyein kirakott tájékoztató táblákért is milyen sokáig kellett harcolni. Úgy érzem, a Bakony, Balaton-felvidék tájegység amellelt, hogy a felépítés, a múzeumi kivitelezés módjában sok újdonságot hozott, egy korszakot is lezárt. A mi generációnkét.

H. CSUKÁS GYÖRGYI 1947-ben született Székesfehérváron. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán végzett német–régészet–néprajz szakon. 1974-től a Szabadtéri Néprajzi Múzeum muzeológusa, a Bakony, Balaton-felvidék tájegység felelőse. 1994-től 1997-ig az MTA Néprajzi Kutatóintézet munkatársaként kézműves mesterségek árszabásainak közreadásával foglalkozott, öt tematikus kötete jelent meg. Részt vett a *Magyar Néprajz IV. Életmód* kötetének szerkesztésében. 1997-ben, amikor lehetőség nyílt a Bakony, Balaton-felvidék tájegység felépítésére, visszatért a Szabadtéri Néprajzi Múzeumba. A tájegység 2000 augusztusában nyílt meg. 2000-ben Móra Ferenc díjban részesült. 2001-ben visszatért a Néprajzi Kutatóintézetbe, onnan ment nyugdíjba 2007-ben. Népi építészettel, lakáskultúrával, céhes iparokkal foglalkozó tanulmányai, cikkei múzeumi évkönyvekben, a *Néprajzi Értesítő*ben, konferenciakötetekben jelentek meg.

